Извод из дела стручних сагледавања стања споменика, спомен обележја и гробља погинулих српских војника из балканских и Првог светског рата на територији Републике Македоније

кликните на мапу да би је увећали На основу непосредног увида у стање споменика и спомен обележја у Македонији, (последњи пут темељитије извршен јула 2003. године), екипа стручњака ресорних министарстава Владе Републике Србије, републичких завода за заштиту споменика културе Србије и Македоније, заједно са представницима Амбасаде (тада) СЦГ у Скопљу, сачињен је радни материјал - "са терена".

Тај извештај стручњака права је основа за планирање одређених неопходних радова на санацији и реконструкцији. Неке од предвиђених интервенција су, у међувремену - извршене, али знатан део пројеката тек треба реализовати, најављено је из надлежних институција...

Обиласком је утврђена стручна оцена стања спомен – костурница Зебрњак код Куманова и у Кривој Паланци, као и спомен – капела са костурницама на Брегалници и Сењаку у Штипу, селу Доње Каласларе код Велеса и Удово у општини Валандово, на крајњем југу Македоније.

Истовремено су извршена стручна "снимања" српских војничких гробаља у Битољу, селима Добровени и Скочивир, остатака некадашње зграде Врховне команде српске војске у време пробоја Солунског фронта у селу Бач, као и импозантног споменичног комплекса на Кајмакчалану, на Ниџе планини, тик уз граничну линију са – Грчком.

Спомен – костурница Зебрњак код Куманова

Споменик се налази на врху истоименог брда у селу Младо Негоричино, (у атару општине Старо Негиричино), које доминира крајоликом, на 6. километру – десно од магистралног пута Куманово – Крива Паланка. Спомен капела са костурницом је посвећена палим српским војницима славне Кумановске битке, којом је 1912. године окончан Први балкански рат и коначно, истиснута са ових подручја војска отоманске империје.

У Кумановској бици је из редова српске војске погинуло 1.207 официра, подофицира и војника, а рањено је 5.217 ратника. Турских губитака је било знатно – више. Битка је била одлучујућа за окончање Првог балканског рата, када су савезничке трупе Србије, Црне Горе, Грчке и Бугарске заједнички ратовале против – Турске...

Меморајални комплекс је изграђен 1937. године, са централном спомен капелом изнад костурнице и куполом укупне висине од 48,5 метара.

Спомен – костурница Зебрњак је проглашена за споменик културе, заштићен законом, решењем бр. 163, од 11. маја 1954. године.

Крајем Другог светског рата споменик су минирали припадници бугарских окупаторских снага, срушивши обелиск висине од око 30-так метара. Остала је само основа са костурницом, констатовали су стручњаци. После тога, међутим, остало је нерешено питање заштите, тако да је објекат деценијама пропадао, (кров је прокишњавао, влага је нарушавала унутрашњост објекта, читава контрукција је у дужем периоду потресана детонацијама из оближњег каменолома, кости су у дужем периоду биле незаштићене...), упркос неколико санационих и конзерваторских интервенција, посебно на "кровном" делу, али и у унутрашњости, извођених у сарадњи републичких завода за заштиту споменика културе Македоније и Србије.
"Због нерешеног питања око физичког обезбеђења објекта, у кратком временском периоду, дошло је до поновних оштећења унутрашњости објекта, исцртавања разних симбола и исписивања парола по зидовима, ломљења стакла, разваљивања металних решетака на прозорима објекта..." забележили су стручњаци приликом обиласка костурнице на Зебрњаку.
Зато су предложене интервенције у погледу решења питања обезбеђења спомен – костурнице, на којој су неопходни санациони радови, укључујући и хидроизолацију

кровног дела, застакљивање прозора, хортикултурно уређење, чуварску службу...

Карактеристично је, међутим, да још увек није "усаглашен" приступ надлежних институција и државних органа Србије и Македоније, око комплетне реконструкције објекта, како би се повратио његов аутентични изглед. У оквиру ангажовања и деловања српских невладиних асоцијација формиран је и Иницијативни одбор за реконструкцију Зебрњака, али правих најава конкретних решења на том плану – нема.

Спомен – костурница у Кривој Паланци

У спомен – костурници у Кривој Паланци, на истоку Македоније, (на левој страни прилазног пута у град), налазе се земни остаци српских војника погинулих у Првом балканском рату.

Конзерваторским интервенцијама делимично је стање објекта поправљено још 1990. године, тако да је као архитектонска целина у релативно добром стању, али је најновијом реконтрукцијом која је у току, укупан утисак знатно поправљен. Остаје, међутим, проблематично трајно одржавање објекта, његово хортикултурно уређење, брига о чувању и заштити капеле, чишћењу прилаза и његово ограђивање.

Спомен капела Каленица са костурницом на Брегалници у Штипу

Спомен капела са костурницом Каленица подигнута је као меморијални споменик где је сахрањено око 6.000 погинулих српских војника на Брегалници, Овћену, Језеву, Калиманском пољу и Рајћином брду...током Другог балканског рата – 1913. године.

На Брегалници, у Другом балканском рату вођена је највећа битка између српске и бугарске војске. На српској страни су се губици кретали око 16.200 војника, а на

бугарској више од 25.000 људи.

Спомен капела је била изграђена на узвишењу надомак железничке станице у Штипу, око 3 километра западно од града. Но, за време Другог светског рата, бугарски окупатори су обележје у потпуности срушили. На том месту је, касније изграђена метеоролошка станица, која и сада постоји, а место костурнице могу да "открију" само – упућени, будући да не постоји било какво обележје некадашњег комплекса.

Спомен – капела са костурницом - Сењак у Штипу

Спомен - капела са костурницом Сењак у Штипу била је подигнута као меморијални споменик палим српским војницима из Другог балканског рата. И тај комплекс су током Другог светског рата бугарски окупатори сравнили са земљом, да би касније, на тој локацији изграђена тржница и занатски центар. Кости ратника делимично су прикупљене и "склоњене" на неко од гробаља у том граду, без прецизних података о томе...

Ни на Сењаку нема никаквог спомен обележја, или макар скромног "знака" који би макар подсећао да се ту некада налазио велики комплекс са костурницом палим ратницима...

На варошком гробљу у Штипу је била подигнута спомен – капела са костурницом у којој су сахрањени погинули ратници (њих око 1.300), а покрај ње био је и велики број индивидуалних гробова ратника. И та капела је срушена од стране бугарских окупационих снага за време Другог светског рата. Једино је остао део горње бетонске плоче на костурници испод које су се видели посмртни остаци ратника...

Спомен – капела у селу Доње Каласларе код Велеса

Спомен - капела у селу Доње Каласларе, јужно од Велеса, налази се на узвишењу које је

добро уочљиво са аутопута Скопље – Солун. Као меморијајни споменик подигнут је у знак поштовања и сећења на пале српске војнике страдале у Првом светском рату, од 1917. до 1918. године. Поред погинулих ратника у капели је сахрањено и више од хиљаду умрлих војника из Тимочке крајине, који су, 1913. године, страдали од последице колере, после Кумановске битке.
До капеле се долази тешким изложаним, неасфалтираним путем на источној страни села.

Као архитектонска целина, спомен – капела је релативно добро очувана, без спољашњих оштећања на зидовима и кровној конструкцији. После крађа 3 бакарне плоче којима је био прекривен венац под куполом, стање је, интервенцијама, углавном – нормализовано. Но, на металним вратима и делу прозора су и даље поломљена стакла тако да се у унутрашњости капеле гнезде - птице...

У унутрашњости капеле од некадашњег фрескоживописа је мало остало, између осталог и због механичких оштећења, на малтерисаним зидовима.

Простор испред капеле, иако хортикултурно није посебно уређен, релативно је – чист.

Спомен капела Удово

Спомен – капела са костурницом се налази на узвишици тик уз леву страну аутопута Скопље – Ђевђелија - Солун, југоисточно од села Удова, у атару општине Валандово, на крајњем југу Македоније.

Споменик је подигао Краљ Александар Карађорђевић – ујединитељ, посветивши га погинулим српским војницима у Првом светском рату на ширем простору југа Македоније, махом у борбама са бугарским снагама.

Спољашност капеле је у релативно добром општем стању, без видљивих оштећења,

проценили су стручњаци. Унутрашњост је, међутим, и после делимичних интервенција у протеклих десетак година, у доброј мери промењена због ранијих механичких оштећења, али и продора влаге на јужној страни објекта, као и у самој костурници.

Предлаже се поправка крова, прозора како би се обезбедило њихово боље дихтовање, ограђивање прилазног простора непосредно испред костурнице, хидроизолација објекта, хортикултурно уређење читавог комплекса са – осветљењем.
О спомен – капели се брине професионални кустос – историчар, ангажован од Владе Србије.

Спомен капела са костурницом у селу Манастирец код Македонског брода

Спомен капела са костурницом у селу Манастирец код Македонског брода посвећена је стрељаним житељима Пореча и околине, страдалих од бугарских окупатора 1915. године. Споменик је релативно добро очуван и о њему се старају из оближњег манастира "Мала Богородица".

Спомен капела са костурницом у селу Кучково код Скопља

Спомен – капела се налази изнад села Кучкова, на врху Јазвиње. Споменик изнад капеле је био висок 10 метара. Са његовог врха се пружао поглед на Скопље. Изнад улаза у спомен – капелу био је текст: "Краљу Петру I Великом ослободиоцу – захвални Кучковци".

За време Другог светског рата спомен – капела је била минирана и разрушена. Доњи део (постамент) споменика је делимично сачуван. Испод целе површине остатака спомен – капеле налази се костурница.

Спомен капела са костурницом Студенчишта у Охриду

Споменик и костурница су били подигнути за око 400 стрељаних Срба – избеглица, надомак Биљаниних извора у Охриду.
Ту су били сахрањени стрељани избегли млади Срби, углавном, узраста од 15 – 20 година, који су бежали из Србије од бугарских окупатора 1915. године. На граничном појасу код "Св.Наума", заробили су их припадници "комитских одреда", а убрзо и стрељали код села Рамне.

За време Другог светског рата бугарски окупатори су минирали и срушили споменик. Остао је једино доњи део споменика у коме се налазе посмртни остаци стрељаних српских младића.

Спомен црква Св.Арханђела Михаила са костурницом ("Храм славе") у скопском насељу Аутокоманда

Спомен црква са костурницом подигнута је 1928. године, као задужбина Краља Александара Карађорђевића. Одлуком Градског завода за заштиту Скопља црква је заштићена 1987. године. Унутрашњост храма је украшена копијама фресака српских средњовековних манастира – Грачаница, Жича, Студеница, Сопочани, Старо Негоричане, Милешева, Дечани...
Костурница се налази испод целе површине цркве. У њој су били посмртни остаци 3.200 ратника погинулих на оближњем брду Гази баба, затим на Топани, а ту су прикупљене кости и ратника сахрањених на градском гробљу у Скопљу. Посмртни остаци српских ратника смештени су у дрвеним одељцима са њиховим именима.

У костурници се налазе две мермерне плоче. На белој мермерној плочи урезан је текст следеће садржине: "неумрлим борцима палим за славу и величину отаџбине првим регрутима Јужне Србије Вардарског, Брегалничког, Косовског и

Ибарског пука 1914. – 1918. Њихови ратни другови".
На другој, делимично оштећеној мермерној плочи је записано: "У име Оца и Сина и Светога духа овај у славу Светог Арханђела Михаила сазидан војничком гробљу у

Скопљу за време владавине ...агочестивог Краља Срба, Хрвата и Словенаца...сандра I Карађорђевића и заузимањем команданта III Армијске области Миливоја Зечевића, армијског ђенерала, освети на дан 8/21.XI 1928. г. православни скопљански Митрополит Варнава - Амин".

Спомен црква са костурницом у Прилепу

Спомен – црква са костурницом палим ратницима од 1912. – 1918. године, посвећена је Св. Кирилу и Методију налази се у Варошкој махали у Прилепу.

Ту су сахрањени посмртни остаци палих ратника у биткама код Алинаца и Бакарног гумна 1912. године, и ратовима вођеним касније, пореклом из прилепског, битољског, крушевског, маријевског и једног дела велешког среза.
Спомен костурница је запуштена и неприступна за посетиоце. Три мала прозора на њој су – зазидана. Плоча са посветом ратницима која се налазила на цркви, скинута је за време Другог светског рата...

Црква Св. Арханђела Гаврила у Битољу

Црква је саграђена као капела са костурницом палим ратницима у чувеној Облаковској бици из 1912. године, но, у њој нема посмртних остатака војника. Била је ограђена каменим зидом са чуварском кућицом. После Другог светског рата, под цркве је спуштен, а она је претворена у капелу цивилног гробља "Буковско".

Српско војничко гробље у Битољу

Црква је саграђена као капела са костурницом палим ратницима у чувеној Облаковској бици из 1912. године, но, у њој нема посмртних остатака војника. Била је ограђена

каменим зидом са чуварском кућицом. После Другог светског рата, под цркве је спуштен, а она је претворена у капелу цивилног гробља "Буковско".
Српско војничко гробље у Битољу

Српско војничко гробље у Битољу се налази надомак археолошког локалитета "Хераклеја", а граничи се са градским гробљем – "Буково".

На гробним парцелама Српског војничког гробља по сачуваним регистрима, "води" се да је сахрањено 1.320 војника. Сви сахрањени на Српском војничком гробљу у Битољу, погинули су на југозападу Македоније, махом, непосредно пред и за време пробоја Солунског фронта, којим је и одлучен и окончан Први светски рат.

После темељитог преуређења Српског војничког гробља и и интервенције на спомен костурници која се налази на истом комплексу, у периоду од 18. августа до 26. септембра 1998. године, добијен је сасвим уређени комплекс за који је задужен радник стално ангажован од Владе Србије. Гробље је ограђено жичаном оградом и озелењено, багремом, борићима, уређеним стазама...

На гробљу се, поред металних крстача, са бројевима – без имена погинулих, налази и 20-так камених надгробних споменика, умрлих ратника.

Споменик у облику крста и костурница се налазе на узвишици, на крају гробља између парцела бр. 1 и 2. Лево од споменика налази се бела мермерна плоча са урезаним текстом: "Слава храбро палим јунацима за ослобођење и уједињење 1912. – 1918. године".

Будући да на самом гробљу, из објективних разлога, ипак, нису завршени сви предвиђени радови на преуређењу, стручњаци су предложили – пресељење бесправно насељеног сеоског домаћинства албанске националности, због узурпације права проласка преко гробља – стоком и механизацијом, чиме се често скрнаве и оштећују гробне парцеле српских ратника. Предложено је, такође, боље ограђивање читавог комплекса, како би се гробље "заштитило" и од "утицаја" из зоолошког врта који је једним делом "наслоњен" на комплекс. Предлаже се и изградња портирнице на улазу у гробље...

Српско војничко гробље у селу Доборовени

Српско војничко гробље погинулих војника у Првом светском рату у селу Добровени, у долини реке Црне, око 25 километара од Битоља, чине две овеће парцеле на два нивоа, ограђених бетонским парапетом са бетонским стубовима повезаних металном, делимично оштећеном конструкцијом.

Током 1998. године, у трње, коров и растиње зарасло и запуштено гробље је било делимично - очишћено. Но, увидом, "на лицу места", стручњаци су предложили – неопходно чишење и уређење надгробних споменика и поправку делимично оштећене ограде...

Српско војничко гробље у селу Скочивир

Меморијални комплекс где почивају погинули српски војници из Првог светског рата, у селу Скочивир, налази се на око 40-так километара од Битоља, на путу према – Кајмакчалану.

Гробни комплекс је ограђен бетонском оградом са стубовима повезаних металном конструкцијом. Ограда је, међутим, на више места знатно оштећена.

Попут интервенција на војничком гробљу Добровени и у Скочивиру је 1998. године извршено делимично чишћење комплекса. На жалост и ово гробље је, практично, зарасло у коров, шибље и трње, а део надгробних плоча је "неко" одвалио, неке од њих и однео...Зато стручњаци предлажу темељиту интервенцију и санацију гробља.

Српско војничко гробље у селу Бач

Српско војничко гробље у селу Бач, где су сахрањени погинули војници у Првом светком рату, потпуно је запуштено, на надгробним споменицима су видљива оштећења. На многима се више не виде натписи, није мали број ни потпуно изваљених и оборених на земљу, зарасли у коров и трње...

Српско војничко гробље у селу Живојно

Гробље се налази у порти гробљанске цркве. На њему почивају погинули ратници из 1916. године. Сахрањени су на две одвојене парцеле: десно од цркве и на њеној крајње левој страни. Није познат тачан број надгробних споменика, велики број натписа на њима заувек је избрисан. Оцене стручњака су да је оно најзапуштеније, али се додаје да "у бољем стању није ни сеоско цивилно гробље".

Споменични комплекс Кајмакчалан на планини Ниџе

Импозантан споменични комплекс на Кајмакчалану је изграђен 1928. године, на стратешкој коти, на 2.521 метру надморске висине, где су вођене жестоке историјске битке, (од 12. септембра до 3. октобра 1916. године), у оквиру пробоја Солунског фронта. Битка је створила услове за касније ослобођење – Битоља, 9. новембра 1916. године, уз учешће српских, руских и француских трупа.

Комплекс који је подигнут, (наредбом и аманетом Краља Александра Карађорђевица), у част славне победе српске војске у савезничком тријумфу над "централним снагама", у Првом светском рату – током 1916. године.
Споменични комплекс чине: спомен – капела, костурница - крипта, камбанарија, молитвени дом, болница др Арчибалда Рајса и стражарска кућа.

Због велике надморске висине, честих и сурових климатских услова и временских

осцилација, али и утицаја људског "фактора", читав комплекс је кроз протекли дужи период био озбиљно оштећен, упркос изузетно стабилној и добро изведеној грађевинској конструкцији свих објеката, па и прилазног пута, који сада на неким деоницама драстично оштећен...
Споменични комплекс на Кајмакчалану за споменик културе је проглашен решењем бр. 1, од 5. јануара 1953. године.

Зграда Врховне команде српске Војске у селу Бач

Штаб Врховне команде српске Војске, после победе на Кајмакчалану, 1916. године, из Грчке је био пребачен на слободну територију у село Бач, где је остао - две године.

Зграда је била скромних димензија, а њој је извесно време боравио и војском командовао и тадашњи регент Александар Карађорђевић. Објекат се налазио са леве стране пута који пролази кроз село према планинским масивима Ниџе. Надомак зграде некадашње команде налазиле су се школа и црква.

Од некадашње зграде команде, остало је врло мало. Објекат је практично потпуно руиниран, без крова, само са остацима урушених зидова, без врата и прозора. Читав објекат је зарастао у велики коров, трње и растиње.
Стручњаци су предложили чишћење објекта, прилазног простора и постављање спомен – плоче са пригодним текстом којим би се указало на историјски значај локалитета.

Спомен – скола са костурницом у селу Цера

Спомен – скола са костурницом палим ратницима из 1913. године, на Говедарнику, Осогову, Ретким Буковима и Пресецима, налази се у селу Цера, удаљеном око 9 километара од Македонске каменице, на истоку Македоније.
У подрумском делу објекта смештена је костурница са три заједничке гробнице...

Гробља у Куманову

Надомак споменика палим борцима у Другом светском рату у Куманову, налазе се и масовне гробнице умрлих ратника оболелих од тифуса током 1912. године. На основу сведочења неких мештана, ту је, заједно са умрлим локалним становништвом, сахрањено око - 40.000 људи.

На гробљу је само једна оборена надгробна плоча, док је неколико надгорбних споменика пренето у двориште историјског музеја у Куманову.

Гробље палим кумановским херојима из 1912. године, налази се и у порти цркве Св.Тројице. Некада је гробље било уређено и ограђено. Но, за време Другог светског рата, бугарске окупаторске снаге су гробље – порушиле. По окончању рата, уместо обнове или уређења, комунистичке власти су на гробљу подигле – трафостаницу. Остали су само делови ограде и улазних степеница, два надгробна споменика и један постамент. Грбоље је потпуно запуштено.

Српско војничко гробље у Скопљу

Гробље где су сахрањени српски војници погинули у ратовима од 1912. – 1918. године, налази се надомак цркве Св. Арханђела Михаила, подно брда Гази баба, у скопском насељу Аутокоманда. Према неким државним докуметима пре Другог светског рата, ту је било сахрањено око 7.000 војника, погинулих у Кумановској бици, код Скопља и у операцијама пробоја Солунског фронта...

Гробље је временом "стешњено" изградњом одређених објеката у том делу града, укључујући и комплекс студентског насеља...

У напоменама стручњака завода за заштиту споменика културе, уз позивање на одређену документацију некадашњег Министарства вера Краљевине Југославије, пре Другог светског рата, указује се да је на територији данашње Републике Македоније

било и споменика палим српским војницима у балканским и Првом светском рату у Добром пољу код Битоља, (спомен – плоча палим српским и француским војницима 1918. године, чији је аутор био француски вајар Сел Л Гоше), у Дебру, (споменик палим ратницима од 1912. – 1918. године), Младом Негоричину (гробље српским ратницима изгинулим за ослобођење места) и у Негорцима, недалеко од Ђевђелије, на крајњем југу Македоније, где је био споменик погинулим ратницима у пробоју Солунског фронта. Неки од тих објеката су за време Другог светског рата – порушени...

У Скопљу, на левој обали Вардара, код старог Каменог моста, налазио се и споменик палим ратницима од 1912. – 1918. године. На каменом постаменту налазиле су се две скулптуре – једна српског ратника, а друга жене која му дарује ловоров венац. На постаменту је била и мермерна плоча са текстом. Но, за време Другог светског рата, бугарске окупационе снаге су скинуле скулптуре и спомен – плочу...

На улазу у централни парк у Скопљу, на месту где сада "пролази" - Илинденска улица, налазио се споменик палим скопским ђацима – добровољцима. У време бугарске окупације у Другом светском рату споменик је срушен.

У Скопљу, на левом делу "улаза" на стари Камени мост са централног трга, налазио се споменик Краљу Петру I. и тај споменик је уклоњен за време Другог светског рата...констатовали су стручњаци завода за заштиту споменика културе у радним материјалима "са терена".